

Jaargang 18.

Nummer 2.

2020.

"Vier Heerlijkheden"

Historische Werkgroep Stichting De Vier Heerlijkheden te Brakel.

Omslag: “Huis Brakel”.
Tekening: Jaap Verweij.

	Blz.
Van de Werkgroep	1
Reacties op het boekje ‘Oorlogsverhalen uit de Vier Heerlijkheden’	2
Bittere armoede en hongersnood in de Bommelerwaard en omgeving	5

Redactie:

Jan van Loopik.
Ap de With.

Titel: “Vier Heerlijkheden”

(p) ISSN: 2542-5781

(e) ISSN: 2667-3363

Oplage: 160 stuks.

Historische Werkgroep
Stichting
De Vier Heerlijkheden
Brakel.

Dwarssteeg 4, 5306 BC Brakel.

Ap de With

Van de werkgroep

In ons vorige periodiek spraken we nog over een grootse viering van de bevrijding in 1945. Die viering werd meer een herdenking omdat door Corona de festiviteiten rondom dit feest niet door konden gaan. Er kan in een half jaar tijd veel veranderen, we werden in onze vrijheden beperkt om het virus onder controle te houden en op dit moment is het einde hiervan nog niet in zicht. Daarom hebben we de openstelling van ons onderkomen in het Koetsiershuis ook opgeschort. We houden u op de hoogte als we weer open avonden kunnen houden.

In dit nummer nog een aanvulling op het artikel over de typhusbarak, oorlogsslachtoffers in Nederlands-Indië en een artikel over armoede en hongersnood in de Bommelerwaard.

*Het Nederlands ereveld Menteng Pulo te Jakarta op West-Java
telt ongeveer 4.300 graven.*

Jan van Loopik

Reacties op het boekje 'Oorlogsverhalen uit de Vier Heerlijkheden'.

De Werkgroep heeft veel positieve waarderingen gekregen over de uitgave van het boekje 'Oorlogsverhalen uit de Vier Heerlijkheden'. Er waren ook enkele verwijzingen bij naar personen die niet bij de slachtoffers waren vermeld.

We zijn hierop verder gaan zoeken en vonden nog drie personen die in de typhusbarak in Brakel zijn overleden en niet in het boekje voorkomen.

Hun overlijden was niet aangegeven bij de Gemeente Brakel door de verpleegsters uit de typhusbarak, Leentje Hamelink en Marijke Blaazer, maar door hun eigen familieleden.

Het betreft de volgende personen:

Cornelia Brienens uit Zuilichem, oud 18 jaren, die op 24 april 1945 om kwart over vier 's morgens in Brakel is overleden.

Cornelia was de dochter van Arie Cornelis Brienens en Dirkje van Heusden.

Zij is aangegeven bij de Gemeente Brakel door haar vader.

Na zoeken is de Verklaring van Overlijden staat dat zij ook aan 'Febris typhoidea' (buiktyphus) is overleden.

Deze verklaring geeft drie uur als tijd van overlijden aan terwijl de overlijdensakte van de Gemeente Brakel kwart over vier aangeeft.

A

Aftreknnummer 38

Verklaring van overlijden

Ondergetoscende verklaart, na persoonlijke schouwing, dat op
24 April 1945 in de gemeente Brakel
in den ouderdom van 18 jaar is overleden
Cornelia Brienens
en dat de oorzak van den dood is geweest: *)
Febris typhoidea.

Het overlijden had plaats ten 3/4 uur.

De overledene is gedurende de laatste ziekte ^{aan} geneeskundig behandeld.

Er bestaat geen *) vermoeden van een gewelddadigen dood.

Afgegeven op 24/4. 1945

Handl. *[Handwritten Signature]*

no. B.74
Brakel

*) De verklaring van den overledene van schrift, handl. en afgegeven van Jan. 1945 is overgenomen van de overledene. Enkel het naam van de dienstverrichter (Arie Cornelis Brienens) en niet het nummer van de identiteitskaart. In de tekst van den dood (vervolgzaam) dan het voor den naam der overledene dienstverrichter (Arie Cornelis Brienens) wordt ingevuld, en bevestigd. Het laatste lid van de tekst van den overledene wordt niet geest aangevuld met overledene.

*) De verklaring van den overledene van schrift, handl. en afgegeven van Jan. 1945 is overgenomen van de overledene. Enkel het naam van de dienstverrichter (Arie Cornelis Brienens) en niet het nummer van de identiteitskaart. In de tekst van den dood (vervolgzaam) dan het voor den naam der overledene dienstverrichter (Arie Cornelis Brienens) wordt ingevuld, en bevestigd. Het laatste lid van de tekst van den overledene wordt niet geest aangevuld met overledene.

*) Indien vermoeden van een gewelddadigen dood bestaat, het woord "geest" moet worden aangevuld.

Dit dokkij schrift wordt aangevuld met overledene.

Vervolgens kwamen we de Verklaring van Overlijden tegen van Heiltje Teuntje Kluit-Verwoerd uit Zaltbommel tegen, oud 57 jaar. Zij is ook overleden aan typhus en wel op 2 maart 1945 om half drie. Ook zij is niet door de verpleegsters uit de typhusbarak aangegeven, maar door haar schoonzoon die onderwijzer was in Zaltbommel.

Ook Teunis Klop, overleden op 21 mei 1945 op 29-jarige leeftijd, uit Zaltbommel is aan thyphus overleden in Brakel. Zijn vader Adriaan Klop heeft het overlijden aangegeven. Waarschijnlijk was hij de laatste die in de thyphusbarak is overleden. Hij was brander op de Zaltbommelse scheepswerf en getrouwd met Geertruij Willemse.

Nederlands-Indië

In Aalst staat een gedenkteken bij de begraafplaats waar ook Matthijs Baks op vermeld staat die in 1949 in Nederlands-Indië is overleden.

In Brakel staat zo'n gedenkteken niet. We werden er op attent gemaakt dat ook Brakel een slachtoffer kent die in Nederlands-Indië tijdens de politionele acties is overleden. Het betreft de 22-jarige Johannes Versteeg die, vermoedelijk aan de gevolgen van een besmettelijke ziekte, is overleden in het Militair Hospitaal te Batavia (nu Jakarta). Ter nagedachtenis aan hem is enige tijd geleden een herdenkingssteen geplaatst naast die van Karel van Zanten op het kerkhof bij de Hervormde kerk van Brakel.

Johannes Versteeg ligt begraven op het Nederlands ereveld Menteng Pulo te Jakarta op West-Java. Op het ereveld Menteng Pulo rusten Nederlandse slachtoffers die de verschrikkingen van de Japanse kampen niet hebben overleefd en Nederlandse militairen die tijdens de politonele acties (1945-1949) om het leven kwamen.

Ook de legercommandant in Nederlands-Indië in de tijd, generaal Simon Hendrik Spoor ligt hier begraven, hij was op 29 mei 1949 overleden.

Johannes Versteeg is geboren te Brakel op 27 augustus 1927 en overleden op 31 augustus 1949 te Batavia. Hij was een zoon van Willem Versteeg en Engeltje van der Linden.

Bronnen:

- * Regionaal Archief Rivierenland te Tiel (RAR), B.S. Brakel, overlijdensregister.
- * RAR, Verklaringen van Overlijden Brakel.
- * Oorlogsgravenstichting.
- * Wikipedia.
- * Met dank aan de heren Gerrit van Dalen en Leen Schriever die ons er op attent maakten.

Bittere armoede en hongersnood in de Bommelerwaard en omgeving

Om te beginnen even een klein stukje geschiedenis betreffende de aardappelteelt in de Bommelerwaard, want daar heeft bovenstaande titel alles mee te maken. Al vanaf de tachtigjarige oorlog (1568-1648) is de aardappel in Nederland bekend maar werd aanvankelijk geteelt als sierplant op landgoederen en in tuinen, maar van consumptie was geen sprake omdat men dacht dat de knollen van de plant giftig waren.

Naarmate de tijd verstreek ging men de aardappel echter als volksvoedsel waarderen. Het eerst begon men met het eten van aardappels in de provincie Friesland en omstreeks het jaar 1790 begon dat ook door te dringen tot de Betuwe en de Bommelerwaard en kan men in oude akta vinden om ook daar land te pachten bestemd voor de aardappelteelt. De boeren begonnen hun land vol te poten met aardappels en er waren veel mensen die zelf een tuin of wat land beschikbaar hadden en die gebruikten voor de aardappelteelt en handel in aardappelen alsmede voor eigen consumptie. Zo ongeveer tegen het jaar 1845 was ongeveer 4/5 deel van de beschikbare grond vol gepoot met aardappels.

De aardappelveilingen kwamen in zwang en de aardappels brachten goed geld op en bovendien had men er zelf genoeg van om te eten. Maar hierin kwam plotseling verandering toen de hete en natte zomer van het jaar 1845 er aan kwam wat tevens ook het einde van de betrekkelijk korte florerende aardappelteelt betekende.

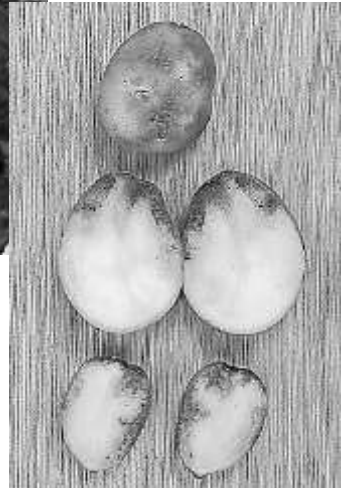
Een begin van bittere armoede en hongersnood voor veel gezinnen in het rivierengebied en vooral in de Bommelerwaard stond voor de deur.

De aardappelplanten werden met de groei van de plant aangetast door de schimmelziekte *Phytophthora*, ook wel genoemd de aardappelziekte, met als gevolg dat de gehele aardappelooft van het jaar 1845 een totale misoofst werd en men ineens niet meer genoeg te eten had.

Een effectief bestrijdingsmiddel tegen deze ziekte was toen nog niet aanwezig.

Door de aardappelziekte aangetast blad en knollen.

In de jaren 1845-1849 was deze ziekte in Ierland de oorzaak voor een regelrechte ramp.

Vrijwel alle aardappeloogsten mislukten, er was hongersnood, de "Grote Hongersnoot" en vele Ieren emigreerden toen naar Noord-Amerika.

De jaren 1846 en 1847 werden iets beter, maar juist niet voor de Bommelerwaard. Dit kwam vooral door de slechte afwatering van de polders, vooral in het westen van de Bommelerwaard. In die jaren bleven de landerijen tot in mei en juni onder water staan en werd het daardoor te laat in de tijd werd om nog te poten en te zaaien. Daardoor hadden de boeren ook geen inkomsten uit de oogst.

In het jaar 1847 werd bij drukkerij Noman en zoon te Zaltbommel een boekje uitgegeven met als titel "De groote nood des hongers in en bij den Boemelerwaard" met een voorrede van C. Hooijer.

Hierin wordt de toestand in de dorpen beschreven van de mensen die toen leefden in het gebied dat door de aardappelziekte geteisterd werd.

Op 24 april van het jaar 1847 werd door de toenmalige Hervormde predikant van Zuilichem ds. Johannes Adrianus Carlier (spr.uit: Carljee), toen al negentien jaar predikant te Zuilichem, een artikel in dit boekje

geschreven waarin hij de situatie schetst die hij te Zuilichem meemaakte en waar hij het volgende schrijft:

“De Gemeente Zuilichem telt 136 huisgezinnen in totaal uitmakende 629 mensen. Deze winter moesten daarvan 78 gezinnen of 358 mensen geholpen worden, onder wie 17 weduwen met kinderen. De kleine voorraad aardappels die men in huis had was al spoedig verbruikt en door honger gedreven zocht men de akkers af naar half verrotte aardappels, koolstammen, knoll-loof of ander groen dat dikwils, zonder zout gegeten, den honger moest stillen. Zulk voedsel heb ik in verschillende huisgezinnen zien klaarmaken en gebruiken,”

zo schrijft ds. Carlier in zijn artikel:

“Meer nog zo veel erger vind ik het vermageren en wegwijnen van gezonde mensen die men altijd zag en thans niet meer op de weg ziet, maar bij den haard of op bed kan vinden.

Veel zou ik u kunnen zeggen van den indruk en het gevoel waarmee ik het wegwijnen en sterven onder mijn arme dorpsgenoten aanschouwd heb, ook mijn lichaam begon mede te lijden zodat ik mijn dienstwerk met moeite nog kon verrichten”.

“Toen werd het mij bang om het hart“,

zo schrijft hij:

“en heb ik tot God gebeden en de hulp van mijn landgenoten ingeroepen”.

Zeker 7 mensen zijn in Zuilichem in die periode gestorven zonder dat ze een bepaalde ziekte hadden, maar enkel door honger weggekijnd en gestorven.

Van de 78 gezinnen die geholpen moeten worden vind men bij 3 gezinnen de oorzaak van hun armoede bij henzelf omdat de gezinshoofden zich schuldig maken door overmatig gebruik van jenever.

Bij de overige gezinnen ligt de schuld niet bij henzelf maar omdat zij met zware veldarbeid hun brood moeten verdienen en wegens de lage lonen in de zomer niet zoveel kunnen overleggen om in de winter van te leven.

Omdat het daggeld zeer weinig is te weten in het kortste der dagen 40 cent, als de dagen langer worden 50 cent en in de zomer als de dagen het langst zijn 60 cent, u leest het goed alles per dag.

Het gebeurt niet zelden dat bij gebrek aan werk men voor 2/3 of nog minder van het loon dat hen toekomt werken moet, zodat sommigen zelfs voor 14 centen een gehele dag zwaar spitwerk moeten doen. Al met al zo schrijft ds Carlier is het dat de veldarbeiders zeker voor f. 2,50 per week of minder moeten werken en dat zij 4 maanden zonder verdiensten zijn.

Ook de aardappeloogst in het jaar 1846 is in de Bommelerwaard een misoogst. Tientallen gezinnen zijn aangewezen op de diakonie die zelf te Zuilichem geen geld had en slechts over f. 220,00 aan revenuën beschikte om uit te delen aan de armen, waarvan dan nog alleen die gezinnen in het dorp geholpen kunnen worden die lidmaat zijn van Hervormde kerk en buiten de diakonie bestaan geen andere fondsen.

“Het vorig jaar”, zo schrijft Carlier, “heeft men daarin kunnen voorzien om ten laste van de Burgerlijke gemeente f. 1900 gulden op te nemen en door een vrijwillige inschrijving van f. 250,00”.

Bovendien heeft hij toen als predikant nog wat geld bijeen kunnen vergaren bij goede vrienden van hem.

De laatste regels in het boekje betreffende zijn artikel over het dorp Zuilichem van ds Carlier zijn:

“Gewis zal iemand die redelijk denkt en Christelijk gevoelt het mij ten kwade duiden dat het zien van den nood en het van honger sterven van mijn medemensen en dorpsgenoten mij bewogen en gedrongen heeft de hulp van mijn landgenoten in te roepen. Zij er iemand die mijn hulp vragen niet kan of niet wil goedkeuren, mijn geweten schenkt mij goedkeuring. Nooit zal het mij berouwen en nooit zal ik er mee ophouden God dankbaar te zijn, het gedaan en zijn zegen ondervonden te hebben.

Zuilichem 24 april 1847.

J A Carlier”.

In dit boekje staat uiteraard veel meer beschreven over de situatie zoals die toen in het dorp was, dit is slechts een uittreksel dat een goed beeld geeft van de ellendige toestand waarin de mensen toen verkeerden, niet alleen in Zuilichem, maar in bijna alle dorpen in de Bommelerwaard het zelfde beeld en beleefde men bittere armoede en dus veel ellende.

Ds. Carlier plaatste op eigen initiatief advertenties in landelijke kranten om mensen te bewegen geld te geven voor de Zuilichemers in hun nood, zodat zij het een ietsje beter konden krijgen.

Na een periode van 14 jaren, met veel armoede kreeg men in de Bommerwaard met een volgende ramp maken namelijk een watersnood, bekend als de “Watersnood van 1861”, waarbij het gehele gebied onder water liep.

In de nacht van 6 op 7 januari van het jaar 1861 brak aan het bovineind van het dorp Zuilichem de Waaldijk. De korenmolen alsmede enkele huizen werden vernield door water en ijsschotsen en meegesleurd in het gat in de dijk. Ook toen stond ds Carlier klaar voor hulp aan zijn dorpsgenoten die andermaal in grote nood verkeerden. Zelf nam hij, voor kortere en langere tijd dertig gezinnen op in de pastorie, waar zij zoveel als mogelijk in hun onderhoud werden voorzien.

Door het gehele dorp heen werden bij verschillende gezinnen slachtoffers van deze waterramp ondergebracht.

Na de dijkdoorbraak plaatste de dominee, ervaring opgedaan hebbend na de nood tijdens de aardappelziekte, ogenblikkelijk weer advertenties in kranten om geld bijeen te zamelen voor leniging van deze nood.

Volgens de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 26 januari 1861 werd nu een comité van onderstand opgericht bestaande uit:

Aart van Os, dijkgraaf polderdisrict Bommelerwaard boven de Meidijk; W. C. Baron van Till, Ontvanger Rijksbelastingen te Brakel, Poederoijen, Zuilichem en Aalst; J.C.W. Quack, predikant te Brakel; J.C. Klop, wethouder te Aalst; J. van Andel, wethouder te Poederoijen en A. klop, wethouder te Aalst.

Door toedoen ook van ds. Carlier heeft kort na de watersnood, in het jaar 1864, de diaconie van de Herv. Gem. van Zuilichem de vijf zgn. diaconie huisjes gebouwd in de Straat, (later Molenstraat) t.b.v. de mensen die hun huis hadden verloren. Het waren eenvoudige huisjes aan elkaar gebouwd bestaande uit één kamer met twee bedsteden en buiten tegenover het huisje de wc. Deze huisjes gingen de geschiedenis in als “De Buurt”.

De Buurt

Het was de bedoeling dat deze huisjes veertien gulden per jaar aan huur zouden opbrengen, te betalen vóór 1 november, allerheiligendag, maar al spoedig waren er bewoners die zelfs de kleine huur van een kwartje per

week niet konden betalen en tegen achterstallige huur aankeken, zodat hierover moeilijkheden ontstonden. Toen heeft de diaconie in 1876 besloten de huisjes alle vijf tegelijk, te verkopen voor een totaal bedrag van tweehonderdenegentig gulden aan de heer Johan Adam Pool, steenfabrikant te Zaltbommel. Hij kocht deze huisjes voor de weduwe Van Kuijk, van de Zuilichemse steenfabriek “De Ruijterwaard” en die stelde de nieuw gebouwde woningen beschikbaar voor mensen die op de fabriek werkten.

Ds. Carlier, aan wie de toen in leven zijnde mensen te Zuilichem heel veel te danken hebben gehad is maar liefst 36 jaren in Zuilichem werkzaam geweest als predikant. Op 21 september 1861 werd hem als dank voor alles wat hij in dat jaar voor de watersnood slachtoffers had gedaan, de zilveren watersnoodmedaille toegekend

Heel veel mensen in het dorp Zuilichem, in de zware tijden van de negentiende eeuw, hebben aan deze Nijmegenaar die ook hun predikant was dan ook heel veel te danken gehad.

Lichamelijk viel hem dit zelf allemaal zwaar, zo zeer zelfs dat voor bijstand voor hem, gedurende een tijdsduur van een half jaar een hulpprediker moest worden aangezocht, in de persoon van de heer Montijn.

Ds. Carlier was op 16 maart 1802 in Nijmegen geboren en werd op 2 november 1828 predikant te Zuilichem. Op 2 augustus 1839 huwde hij te Zaltbommel met de in 1807 te Zalk en Veecaten geboren Maria Macalester Loup.

Op 27 oktober 1867 is zij te Hoogeloon op 60-jarige leeftijd overleden en mogelijk begraven in de kloosterkerk te 's-Gravenhage, in het familiegraf.

Drie jaar eerder op 22 april 1864, betrekkelijk kort na de watersnood, was haar man ds. Johannes Adrianus Carlier op 62-jarige leeftijd overleden te Zuilichem, waar hij ook werd begraven op de oude begraafplaats aan de zuidkant van de Hervormde kerk aan de dijk en waar ook een grafmonument is geplaatst ter nagedachtenis aan hem.

**** ZUILICHEM, 22 April 1864.** Heden avond overleed zacht en kalm, tot diepe droefheid van mij en mijne twee zoons, mijn hartelijk geliefde echtgenoot, **JOHANNES ADRIANUS CARLIER**, predikant bij de Hervormde Gemeente alhier, in den ouderdom van 62 jaren. Bijna vijf en twintig jaren mogt ik in den gelukkigsten echt met hem vereenigd zijn.

M. MACALESTER LOUP
Wed^e. **Carlier.**

Eenige kennisgeving.

Bronnen:

- * Regionaal Archief Rivierenland te Tiel
- * Kerkarchief Herv. Gemeente Zuilichem.
- * "Opregte Haarlemsche Courant" van 28 april 1864.
- * Foto's aardappelziekte: Wikipedia.
- * De groote nood des hongers, in en bij "De Boemelerwaard", Zaltbommel 1847nbij Joh. Noman en zoon.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door:

MCD SUPERMARKT VAN HEEMSKERK

E. P. van Ooijenstraat 5 - 5308 KD Aalst - Tel. 0418-671598

HAIR FASHION LENY

Dr. van Aalststraat 3 - 5308 KJ Aalst - Tel. 0418-672119

PLUS SUPERMARKT DUIJZER

Molenkampsweg 3 - 5306 VN Brakel - Tel. 0148-671287

BERT DE VRIES. Garagebedrijf en tankstation

Zalmstraat 2 - 5306 GJ Brakel - Tel. 0418-671390

www.autobedrijfbertdevries.nl

HOVENIERSBEDRIJF DE PLATAAN

Kooiweg 6 - 5306 VT Brakel - Tel. 0418-673646

www.de-plataan.nl

DIJKHOF TWEEWIELERS

Kruispad 2 - 5306 AN Brakel - Tel. 0418-672623

www.dijkhoftweewielers.nl

Colors@Home LINDHOUT

Burg. Posweg 19 – 5306 GA Brakel – Tel.0418-671349

www.lindhoutwonen.nl

T.H.O. BAKKER V.O.F.

Egter van Wissekerkeweg 5 - 5307 VA Poederroijen

Tel. 0418-671647

GOVERT GRANDIA

Groenten en fruithandel

Jul. van Stolbergstraat 21 - 5307 HH Poederroijen - Tel. 0418-672334

VAN GENDEREN

Attent - Bakkerij

Burg. Hobolaan 6a - 5305 CR Zuilichem - Tel. 0418-671360

WIJK VAN HOLDING

Waaldijk 65 - 5306 CC Zuilichem - vanwijkaart@gmail.com

www.vierheerlijkheden.nl